

Др ДРАГАН СУБОТИЋ

**ИЗ НАШЕ БАШТИНЕ: ДРАГИША ВАСИЋ
– ОД ПОЕТИКЕ ДО ПОЛИТИКЕ**

Др Драган Суботић
УУ 11000 Београд
Институт за политичке студије

UDK: 929 : 82

Драгиша Васић, књижевник, публициста, адвокат, а пре свега – политичар, рођен је 2. септембра 1885. године у Горњем Милановцу, где је завршио основну школу, а ниже разреде гимназије у Чачку. Завршио је Правни факултет у Београду.

Као резервни пешадијски официр, учествовао је у балканским ратовима 1912 – 1913. године, на Куманову и Брегалници, а из Првог светског рата излази као пешадијски капетан прве класе.

Био је припадник Републиканске странке, као и један од уредника часописа „Прогрес”. Једно краће време се бави адвокатуром, а па видоданском процесу јануара 1922. године се ангажује и као бранилац оптужених комуниста. Већ од средине 20-тих година објављује значајнија књижевна остварења, као „Витло и друге приче” (1924), а 1926. године и књигу новела под насловом „Бакић Улија”.

Свакако, не треба заборавити ни раније Васићеве радове, попут књиге „Карактер и менталитет једног поколења” из 1919. године, а три године касније и запис „Два месеца у југословенском Сибиру”. Вреди споменути да је 1922. године објавио и чувену књигу приповедака под насловом „Утуљена кацдила” и роман „Црвене магле” који су наишли на одјек у ондашњој јавности.

Већ 1927. године, Васић путује у Совјетски Савез, а наредне, 1928. године, објављује и запажени путопис „Утисци из Русије”. Годину дана касније Српска књижевна задруга објављује избор Васићевих приповедака, а 1932. године и књигу „Пад са грађевине”.

Првобитно „левичарство”, већ од средине 30-тих година Васић замењује национално-патриотским идејама, а уочи рата, запажено је и његово ангажовање у Српском културном клубу.

По избијању Другог светског рата 1941. године, прикључује се равногорском покрету Драже Михаиловића где има истакнуту улогу. Под још нерасветљеним околностима, нестао је априла 1945. године, негде у тзв. НДХ.

Ко је, заправо, био Драгиша Васић?

Драгишу Васића ваља у свеукупности његовог књижевног стварања посматрати и кроз појаву српског модернизма (симболизма и експресионизма), нарочито оног послератног, када се у ове „нове” или „младе” сврставају предратни и поратни експресионисти: Димитрије Митриновић, Станислав Винавер, Милош Црњански, Растко Петровић, Мирослав Крлежа, Драгиша Васић, Станислав Краков, и многи други песници, прозаисти и критичари који су у том времену тек ступали у књижевни живот.¹

Модернизам у српској књижевности између два рата имао је и једно додатно значење које се огледало у следећем: „Под притиском трагичног искуства из рата, али и под утицајем нових духовних струјања у Европи, највише у Француској, млади српски писци после Првог светског рата порицали су хуманистички карактер грађанске културе, есхатолошки смисао нововековне цивилизације и телеолошки смисао прогресистичких кощепција историје. Рационализму и картезијанској традицији супротставили су нови мистицизам и интуиционизам; класичној грађанској култури – примитивне цивилизације; идеји историјског прогреса–архаизам; прагматизму–историјске визије; еволуционистичким представама–свеопшту духовну револуцију; духовности–инстинкт би-

1. Милап Радуловић: „Класици српског модернизма”, Београд, 1995, стр. 94–95.

вања и самоодржања; култивисаности – спонтаност; хармоничној уметности – интегралну и синкретичну уметност...”²

Дакле, Васић је био савременик симболистичке фазе модернизма у периоду до Првог светског рата, а после њега био је актер и експресионистичке фазе модернизма, у књижевној средини у којој су били присутни и дадаизам, зенитизам, надреализам, социјалистички реализам, тзв. ангажована „социјална књижевност” која је довела и до сукоба на тзв. „књижевној левици”.

Ипак, за предмет нашег интересовања остаје вечита загонетка Васићевог идеолошког „преображења” од уређивања једног „Прогреса” до „Српског гласа” и Српског културног клуба. Узроке томе тражимо у развоју српске модерне после Првог светског рата и општим друштвеним кретањима, као и карактером саме личности Васићеве и судбином његове генерације, србијанске интелигенције која се „тешко” сналазила у новој држави.

Драгиша Васић у првој половини 1920. године, заједно са Душаном Николићем и Момиром Николићем, покреће независан политички лист „Прогрес”. Власник је био песник Сима Пандуровић. Лист је излазио од 19. маја до 31. августа 1920. године, и у њему је Васић објавио неколико уводних текстова: „У име прогреса”, „Безвлашће”, „Равнодушност”, „Гложења и неодговорност”, „Југославија и Албанија” – у којима је критиковао постојеће стање у земљи.

У уводнику „Прогреса” из 1922. године, који су потписали Драгиша Васић и Сима Пандуровић изричито се каже да је реч о „листу авангарде”, гласила које је за „кратко време борбе коју је водило оставило неизгледиве и племените бразде за собом, пређе у руке млађих, у руке свих младих који жуде да се њихови идеали пренесу...”³ Сличне су идеје промовисане и у „првобитном”, тзв. првом „Прогресу” од 1920. године, када је писало да ће се борити „у име високих приципа слободе, права и друштвене солидарности. Он ће бити против сваког насиља одозго и сваке завере неодговорних чинилаца. Исто ће тако бити противу нелегалне акције оних елемената који се данас налазе у рушилачком покрету и чију разорност распаљују једним делом несавесни политичари...” Критикујући појаву хајдучије и безвлашћа („Безвлашће”, „Прогрес”, бр. 20, 2. јун 1920), Васић пише да је „равнодушност постала тешка, суморна друштвена болест” („Равнодушност”, бр. 37, 22. јуни 1920), препоручујући могући лек за овакво стање: „што шири слободу

2. Исто, стр. 84.

3. „Прогрес”, бр. 1, 1. мај 1922.

акције оних којима се управља и што концентрисанију одговорност управљача” („Гложење и неодговорност”, бр. 70, 1. август 1920).

Поред Васића, у „Прогресу” је веома запажене текстове објавио и Душан С. Николајевић, Сима Пандуровић, Момир Николић и други, што сведочи о високом интелектуалном нивоу овог тада „левичарског” листа, чији ће уредници касније постати ватрени националисти и патриотски и јавни радници, поготову у годинама уочи и за време Другог светског рата.

За идентификовање књижевног и политичког профила Драгише Васића интересантни су и његови књижевно-полемички радови из међуратног периода.

Васић је у раду „Књижевна критика и књижевник”, иначе објављеном у „Политици” (бр. 10395) 1937. године, бар када је реч о српским, и шире, руским књижевним темама, оповргава тезе о застоју у књижевности, наводећи пример Совјетског Савеза где се на једној књижевној вечери расправљало о улози књижевне критике и критичара који „требало би да познаје писца боље него што он сама себе познаје”, док у тексту „Улога књижевности и уметности у стварању Југославије” полази од основне тезе да је напредак књижевности условљен на претком идеје о јединству народа и језика. Дакле, сматра Васић, Србија је имала улогу Пијемонта у ослобођењу и уједињењу јужнословенских народа, а допринос српске литературе је био у „оном оспособљавању Србије за њене велике задатке, као и буђењу националне свести и ширењу народног духа који нас је повезао све и који је учинио да нисмо могли а да не увидимо колико смо једно, што је опет значило на најбољи од свих начина, радити на југословенској мисли, на припремању и стварању југословенског јединства.”⁴ У том погледу велика је и немерљива заслуга српске литературе и њених стваралаца на реализовању идеје националног и државног уједињења. Из једне краће белешке о Скерлићу, сазнаје се и о Васићевом национално-патриотском раду уочи Првог светског рата и првим покушајима књижевног стварања како је записао о поруци Скерлића: „Писао ми је о „Пацку” који му се свидео, па ми је препоручио да, на сваки начин, наставим и даље...” Слично је и са јавним Васићевим наступом приликом откривања споменика Милану Ракићу у Београду 1939. године, као приликом писања предговора за књигу Драгољуба Филиповића „Родољубиве песме” из 1938. године. За Васића, како сазнајемо из предговора, у ствари – есеја, пација је једна велика солидарност коју сачињава „осећај жртва које су при-

4. „Српски књижевни гласник”, НС, књ. I.VI, 1939, стр. 39–40.

несене и за које још постоји готовост да се приносе и још нешто: она је у томе да људи имају многе ствари заједничке, а исто тако, да су многе ствари заборавили”. У Филиповићевој поезији која му је, изгледа, била само добар повод, Васић размишља о сукобу два идеала: о друштвеној правди и о отаџбини, тврдећи да исто онако као што један антинационалист „прокламујући да борба класа мора да иде пред борбом нација, убеђен да говори у име једног неоспорног принципа, један патриот верује да идеја о отаџбини не може бити одсутна у менталитету једнога човека, који иза себе има више генерација рођака припадајућих једној истој народности и на кога су бескрајно укоренење навике оставиле мање или више значајне трагове.”⁵

Донекле сличне идеје, али и дилеме, провејавају и у осталим Васићевим књижевним радовима, поготову онда када пише о делу Стевана Јаковљевића („Политика”, бр. 10228, 1936) као и о дневницима Александра Ђурића („Политика”, бр. 10710, 1938). Ако у овим кратким приказима реално оцењује појаву тзв. „ратне литературе”, у једном другом папису на тему: „Село и сељачки писци” полази од невероватне премисе: „Код нас се невероватно олако схвата књижевни посао, а сваки покушај на књижевности сматра одмах књижевним стваралаштвом”... (Говорећи о низу руских сељачких писаца, на пример, Семјону Павловићу Подјачеву, Васић истиче утицај шире друштвене средине на развој наше књижевности, сопствени оригинални пут који искључује „подржавање и позајмљивање”).

Прецизније одређење својих књижевних, а рекли бисмо и политичких размишљања, Васић је дао у два интервјуа.

Први је објављен у часопису „Идеје” (бр. 2, од 13. 10. 1934) и реализовао га је књижевник Милош Црњански, иначе један од уредника часописа. Васић, на питање Црњанског, одговара да је наше доба узбуркано, „бурније него сва пређашња, и свако има својих неплодних година. Ту се ништа не може”, додајући да „раса великих људи ишчезава и човечанство се изопачава. Свугде влада хаос у идејама и сукобу. Дале, на питање Црњанског о узроцима оваквог стања које се одражава на књижевност, Васић вели да је „литература понижена, јер су пискарала безбројна. Њихова књижевност... још како је плодна, још како је ужурбана и подложна интересима тренутка. Она има утицаја, али штетног”. Васићево негирање тада „модерне” совјетске књижевности у одречном ставу: „Ја нисам за тенденциозну књижевност”, у смислу да

5. Драгиша Васић: „Два месеца у југословенском Сибиру: Утисци из Русије, путописи, есеји, критике, чланци”, Приредио Гојко Тепић, Београд, 1995.

је у совјетској књижевности нашао „много дрхтаја, али мислим да треба рећи истину да она није издалека, нити добацила класичну књижевност руску, нити извршила њен утицај”⁶, нашло је одјека у реаговањима двојице припадника покрета социјалне литературе: Душана Баранина и Радована Зоговића, поготову овог другог, који је оштро реаговао текстом „Идеје’ и продуценти идеја” у часопису „Преглед” (бр. 1–2) за 1935. годину.

Ове и сличне идеје Васић је сублимирао и у интервјуу објављеном у часопису „Правда” (бр. 11747) од 3. октобра 1936. године, у коме на питање о постојању књижевних група сматра да оне скоро и не постоје, пошто је код нас све „неорганизовано, пометено, измешано, неискрено и непромишљено”, па зато „постоји неко левичарско груписање, али које не преза од најчуднијих и врло необичних компромиса, кроз неискрено, неуубедљиво, лишено сржи и крви, уз то заостало и протекционарско, кукавно левичарство, а које се највише размеће, док права, крвава срца још неко време морају да ћуте...”

Од осталих књижевних чланака, осврнућемо се на онај под насловом „Мисли о моралном реду”, где Васић 1939. године пише и то да довести до моралног реда значи „учинити да морал постане стварним принципом акције која би неумитно и без милости ударала по егоизму појединаца те да учини да се он склони пред друштвеним инстинктом, нескористољубивим осећањем и пожртвовањем за опште добро”. Поред мисли о моралном реду, оставио је неколико записа у „Новој Србадији” о томе шта старији очекују од омладине. И овде је више него јасан: „Основно у задатку пред којим се Ви налазите јесте морална обнова... Да обновите нашу животну снагу и да почнете лечити наш морални живот потребно је да сте чиста срца. Да очувате дело ваших очева...”⁷

По мишљењу А. Борозана када је реч о књизи „Утуљена кандила”, Васић заузима једно од првих места у послератној белетристици, јер је он „јак као интелект, али је јачи као умјетник. Све његове социјално-политичке доктрине које је он унио у ове приче, рођене су у болном искуству, а нијесу плод хладног умовања.”^{7а} Исто тако, сматра Миодраг М. Пешић, да једини писац „Скертлићеве школе, чији се таленат формирао после смрти великог критичара – јесте г. Драгиша Васић. Иако човек књижевних традиција, као талентовани представник завр-

6. Исто, стр. 302.

7. „Напред”, бр. 13, 1939, стр. 17.

7а. Исто као под бр. 6, стр. 210.

шног периода Скерлићевог модернизма, он је ипак у основи човек новог времена...”⁸

Изузимајући ова мишљења, углавном базирана на приповеткама из књиге „Утуљена кадила”, осврнућемо се и на роман „Црвене магле” из 1922. године. Он даје слике са ратишта, прати повлачење српске војске преко Албаније, до Крфа и Солуна, кроз више ликова, тако да овај роман „преспознајемо као модеран роман саткан од осјећања и симбола са којима се изграђује значајан дио модерне прозе. Сам наслов је симболичан”, вели Станко Кораћ и додаје, „а тај симбол ближи је симболима послјератног експресионизма неголи симболима предратног симболизма. Црвена магла дјелује као супстанца која човјека гуши, сатире га, али више душевно него физички...”⁹

Васићев приповедачки опус заокупљао је пажњу књижевних критичара, у првом реду Растка Петровића који је уочио законитост општег и посебног, односно индивидуалистичког у књижевној форми. Дакле, вели Петровић, „оно што је општи елемент врсте, или оно што је индивидуални елемент јединке.”¹⁰ Овај проблем је поставио и Васић „ради једнога члана само тога човечанства. Он је развијао тај проблем уз судбину тога члана, и није га поновио на судбини оних који су га окруживали, да би се ритмично, као у физичким законима, и све са мање инсистирања поновио до унедоглед човечанства на које се навалила катаклизма. Он није начинио приповедачки експеримент великога стила и утолико је његов експеримент осиромашен”.¹¹ Анализирајући више Васићевих приповетки, у првом реду приповетке „Ресимић добошар”, „У гостима”, „Реконвалесценти”, Петровић је високо оценио Васићево стваралаштво, што ће бити случај наредних година од стране других аутора, који су имали супротно мишљење.

Дакле, да ли уз мисао о Васићу иде и мисао о рату, пита се Бошко Новаковић и одговара: „Г. Васић као приповедач није изникло на том изрованом тлу, али му он много дугује, он је најснажније везао свој израз уз елементе ратних стања и пометњи, у појединцима изазваним ратом...”¹² Свакако, ту су и оцене о Васићу као личном и тенденциозном писцу, „племенито тенденциозном”, који је по много чему сличан, а толико различит од једног Мирослава Крлеже: „Господин Васић иде у ред наших првих поратних приповедача. Његов замах није тако широк

8. Исто као под бр. 5, стр. 207.

9. С. Кораћ: „20 година хрватског романа...”, Загреб, 1963. Исто, стр. 231.

10. Драгиша Васић: „Црвене магле – критичари о Драгиши Васићу”, приредио Гојко Тешић, Београд, 1995, стр. 136.

11. Исто, стр. 137.

12. Исто, стр. 140.

као Крлежин, и његова ученост није тако продорна и усклађена као Андрићева, али он има истинског уметничког даха и приповедачког талента”.¹³

Оваквим приступом отвара се и вечно присутан проблем политике и књижевности, јер књижевна кретања узимају „тада облик политичких заједница, или, обрнуто, политичке групе налазе својих књижевних присталица, контрадикторно спајајући с литералним модернизмом политички конзервативизам код једних, или с политичким либерализмом књижевни конзервативизам код других”.¹⁴ И Миодраг Стајић, дугогодишњи политички емигрант, оставио је занимљиво сећање о Драгиши Васићу. Далеко у туђини, 1972. године, Стајић се присећао једног сусрета са Васићем из 1938. године, истовремено оцењујући његов интелектуални развој, његово пансловенство и русофилство: „Сви смо били заражени клицом те опште болешивости за руско, за словенско, за велико... Код Васића то боловање достигло је било свој врхунац одмах после првог великог рата, када је био кренуо и уређивао часопис „Пламен”. И то је неугасло тињало дуго време па, каткад горело, можда и пламтело, све до његова одласка у Русију, када је могао да сагледа њену стварност до сржи, и да се увери колико је жртва и људских живота приношено тој огромној ломачи света. Васић се вратио разочаран, као и велики француски књижевник Андре Жид. Отишао је у Русију можда да подгреје илузије, а догодило се да је морао да их спали. И опечен и опарен, али и прекаљен, по повратку написао је књигу о Русији, која је више оптужба и обрачун, но ма шта друго”.¹⁵

Када је реч о српском национализму, Стајић сматра да је Васић са једним национализмом ушао у ратове, „претрпео душевне кризе и немуре, да по њиховом завршетку упадне у социјални прогресивизам, и да најзад, пошто је описао круг, опет се врати на чист национализам”. Годи и Стајићева дилема о Васићевом национализму у трострукој димензији: „Јер, Васић је пре свега био књижевник, па одмах затим искрени родољуб, патриота. Његов духовни став у нашем културном животу био је покушај да се измире уметничке тежње са националним и социјалним”.¹⁶

Одређујући Васића као реалисту, и то у „најбољим традицијама српског приповедачког реализма”, Стајић вели и једну другу велику истину која итекако може да нам помогне у расветљавању политичког

13. Исто, стр. 158.

14. Исто, стр. 162.

15. Миодраг Стајић: „Идеје и људи”, Лондон, 1972, стр. 41.

16. Исто, стр. 42.

и поетичког у његовом делу. Наиме, сматра да је његов реализам „субјективан, узнемирен проблемима и психологијом душе. У његовом причању има много романтичарског темперамента”.

Интересантна су и тумачења Васићеве књиге „Утуљена кандила”, посматране кроз перо његових савременика, на пример Пере Слијепчевића, који вели и следеће: „Г. Васић је искусио, са многима из свога нараштаја, и величину и зло наших ратова; после одушевљења доживео је разочарање многих. Пре десет година био је типичан Петар Кочић с патриотском тезом; сад је готово типичан Г. Васић с антипатриотском. Онда се гђа Секулић питала: Отаџбино зашто те толико волим? више реторски, не тражећи одговора и мислећи да је немогућ. Г. Васић жели управо тај одговор да пружи. Национализам, распириван од 1908. до 1918. свом силом, наједном се „утулио” у главама многих. Чак ни у масама, у њ се више не верује онако слепо као пре ослобођења. Отаџбина се не воли нерасудно...”¹⁷

Истовремено, Слијепчевић каже и то да Драгиша Васић има и три добре стране у овом роману које му подижу уметничку вредност: „Једно је пишчева наклоност да све радње и сва мишљења прикаже као игру спољашњих прилика. Прилике чине од хероја пропалицу, и од пропалице хероја... Друга је врлина пишчев хумор који следи из горњег схватања и којег он кадшто патруни између монолога. У разним скалама од сарказма и ироније над свим јунацима, писац се кадшто издигне до правог хумора, изнад свих и људских дела уопште... Трећу добру страну дела налазимо, најзад, у свежем и верном давању људи и сцена. Од прве до последње странице осећа се да је сам писац проживео осећање које приповеда. Он има и једну културу стила”.¹⁸

Било је и критичара и прчитивача Васићевог дела који су Крлежину „Хрватску рапсодију” поредили са његовом „Српском рапсодијом”, која може бити „и дубља и већа од оне прве, ако се у разбукталу психу наше расне бунтовне дубине уђе са јединим још већим роменроланским дирљивим панхуманизмом, који би био словенски искренији од оног првог панхуманизма, рођеном на рушевинама доскорашње прошлости наших племена с оне стране Саве”, вели Слијепчевић. Ипак, додаје и ово: „Г. Крлежа је јак дијалектичар и то га спасава у његовим припветкама после „Рапсодије”. Г. Васић је у свом првом натуралистичком замаху. Он је још сав у ратној психози. Треба поћи интуи-

17. Исто. као под бр. 10, стр. 297.

18. Исто, стр. 300–301.

тивно даље. Од пет приповедака само су две вечне: „У гостима” и „Ресимић добошар”. Остале су смао провизорни мост за даљи рад...”¹⁹

Сличне су оцене и осталих Васићевих књига, попут књиге „Витло и друге приче”, у смислу да представљају зачетке „неког неословенског критицизма у нашој књижевности: живети крвљу и живцима, писати исто тако, а визију боље будућности дати претежно у социолошкој обради.”²⁰ Исто тако, о Васићевим приповеткама су писали и Велимир Живојиновић Масука („Васић припада својом врстом приповедака, озлогашеном реализму”) и Милан Богдановић чији је нагласак у тумачењу Васићевог дела управо на социјалној димензији: „За нас остаје највећа драж у делу Драгише Васића његово горко, болно, нервозно, грозничаво приповедање, које тако узбудљиво има тон и ритам једног доба изломљених линија и праваца”.²¹ Богдановић је записао и то да је „духовно прилично сродан са оним нашим савременим писцима који се нису могли отети великој друштвеној печали од које пати данас читав свет. Као и они, и Драгиша Васић неприкривено казује своја горка незадовољства, и своја узбуњена осећања. У томе погледу, његово дело не једанпут натера човека да помисли на Крлежу, као најизразитијег представника те „социјалне литературе. Отуда, неминовно у приповеткама Драгише Васића много политичко-социјалних елемената.”²² Иако овај књижевни критичар у „рестушираном” издању (1961. године) истоветних предратних критика, и даље тврди да „лични” и „исповедни тон” Васићевог стварања има и социјалну димензију, она је објашњена тиме да се „из национализма којим је он био ношен до ратова и у ратовима, у социјални прогресизам, којим је, после кризе, испуњен његов духовни немир, он је пренео исти интензитет идеологије и могло би се мирно рећи, исту страст идеја.”²³ Интересантна су и даља размишљања критичара Богдановића, поготову када је реч о социјалној литератури у смислу да иза сваког става у уметничком стварању стоји и идејни ослонац који га одређује и учвршћује: „Као што се иза гледања на ствари кроз неки неухватљиви судбински вео, кроз осећање о вишим силама које управљају животом изван сваког детерминизма стварности, мора да назре извесна фаталистичко-мистична и идеалистичко-религиозна идејна подлога, тако се социјални реализам не да замислити без јаким материјалистичких настројења. И зато традиционализам одговара много више

19. Исто, стр. 311.

20. Исто, стр. 323.

21. Исто, стр. 304.

22. Исто, стр. 323.

23. Исто, стр. 306.

фаталистичком и религиозном мистицизму неголи социјалном позитивизму, кога не може бити без добре мере прогресизма. Али ако је у социјалноме уметничком стварању прогресистички и материјалистички став неопходан као идејно и начелно просветљавање односа који се оживљују, он не сме уметничку реч стављати себи у службу”.²⁴

Слично виђење Васићевих записа је и из пера Срстена Стојановића, једног од походитеља „совјетске” Русије. Интересантно је да овај аутор истиче реч „приспособити” као карактеристику тамошњих људи да се у новом друштву сналазе како знају и умеју да би преживели (пример генералске царске породице), али и речи преваспитати (пример бившег царског официра). С једне историјске дистанце, ако бисмо валоризовали ове записе, чак и код једног Стојановића, истина на посредан начин, налазимо знаке сумње у смислу да „данашња Русија није више под диктатуром нове идеологије, него је та идеологија ушла и у душе оних који нису могли ни сањати да ће је икада схватити, а камоли примити. Нова Русија почиње да излази из магле. Метеж почиње полако да се разбистрава, једни живе новим животом јер се мора живети, док други са пробуђеном свести прилазе новим схватањима и јачају нову Русију својом енергијом”.²⁵

Слично размишља и Бошко Новаковић указујући и на нека левицарска виђења Драгише Васића, попут оних да је „данашња влада радничког сталежа омогућила културна уживања масама у тој мери, у којој никада раније и нигде нису била; затим, да је ова владавина, коју називамо диктатуром пролетаријата, сигурна, или не толико по општем расположењу маса којима се влада већ по чврстини и неумољивости оних који су на њиховом челу, као и незапамћеном, по напрегнутости стварању њиховом, да се за добро оних којима се управља, учини што је могуће више. Најзад, трећи основни утисак је да се Русија постепено извлачи из духовног хаоса у који је бацила револуција и да се из тога хаоса почињу да кристалишу нови и важни духовни правци, логична схватања и природна осећања. Та природа која је сва у крајностима, и коју је најбоље познавао Лењин, отерала је тамо и ону животну, друштвену и духовну сказаљку, која се већ узнемирила и тражи да се врати онамо где је њено природно место”.²⁶

И Васићево дело: „Утисци из Русије” (Библиотека „Жувот и рад”, Београд 1928) побуђивало је пажњу ондашње литерарне, али и политичке јавности. Тако је Бранислав Миљковић у приказу књиге записао

24. Исто, стр. 311.

25. Исто, стр. 366.

26. Исто, стр. 369.

и следеће: „Од оних који су тамо пробавили а затим писали књиге о Русији, имамо разнолике и противречне утиске и закључке. Неки су се враћали очарани неки озлојеђени, неки са сумњама и збуњени. На крају крајева, сваки донесе колико може да ухвати према своме темпераменту, према својој способности да осети нијансе живота и да се унесе у целокупност стварности. Највише се тамо улази са свима многим предрасудама и навикама европског живота, које често сачине оклоп који не дозвољава право разумевање”. Васић је у књизи „исповедао да у њу улази с тешким узбуђењем и љубављу ка њој од детињства. Он није само посматрач и резонер; кад му се учини – после доласка из Москве где је нашао велику напрегнуту духовну затегнутост – да је Петроград другачији, и поставио себи питање: да није Москва можда једно, а све остало друго! – он преживљује један од оних страшних дана тешке двоумице и мучне кризе.”²⁷ И када се унесе и тражи решење руском проблему, и када му се чини да му се открива тајна, он се исповеди: „Ја сам тога часа преживљавао у толикој мери, да ми се чинило да ми се и сопствено лице изменило”.

Исто тако, вели Миљковић, „Г. Васић дао је неколико живих слика са улице. Затим су гледали, и у својим књигама описали, музеје, старе дворце, Толстојеву кућу, фабрику, село које се диже по новим узорима. Али то није довољно да се направе најшири закључци. Зато су они отишли у интиман живот код уметника (г. Стојановић), или (г. Васић) код породица које су некад, у старом режиму, имале какав повлашћен положај да међу њима, из њихових речи, начина живота, незадовољства или одобравања, помирења или примирења, протумаче и схвате руску данашњицу и наслуте сутрашњицу.”²⁸

Пажљивијим пречитавањем Васићевог путописа „Утисци из Русије”, (Београд, 1925) у ствари, „сакупљеним чланцима из „Времена” писаним на брзу руку”, испод површине поетских записа, уочавају се знатне политичке наслаге о Русији и њеној бољшевичкој стварности. У поређењу са другим записима на сличну тему, као и бројним књигама, препознајемо ону праву поетско-политичку природу Васићеву која се огледа у следећој максими: видети и уверити се на лицу места о ономе што се тада писало и причало о Русији. А писале су се страшне ствари о бољшевичкој стварности, уистикама и затирању православља све у име једне – комунистичке идеологије.

27. Исто, стр. 360.

28. Исто, стр. 369.

У закључним размишљањима, можда најбоље осећамо зрачење духовног профила Васићевог, поготову његовог односа према Русији коју „не би требало и не би смело друкче посматрати него у односу према Западу”, али и то да „напуштајући Русију, ми смо између других понели и уверење: да нико нема права презирати незапамћене а позитивне напоре које смо видели да се тамо улажу. Са тим уверењем прешли смо њене границе и са њим се поново нашли на другој страни, оној коју познајемо несравњено боље”.²⁹

За даљу анализу могу да послуже и они Васићеви записи о односу старога и новога, покушавајући да „плиткост” и „нерационалност”, да како, реч је о политичкој рационализацији, замени идеолошким схватањем большевичке стварности, управо Гогољевим речима: „Где би се родили дивови него у Русији, у којој једино имају где да се размахну! Где би се родиле велике идеје него у Русији која је бескрајна!”.³⁰

Можда овај руски, пансловенски занос Васића, а не большевички и интернационалистички, јесте кључ за разумвање каснијих метаморфоза, од оне ране, младалачке, заблуделе – комунистичке, до оне касније, после 1929. године, када се истичу црте његовог патријархалног, грађанског карактера, национално-патриотске усмерености на очувању интереса своје нације и државе.

Целовитост, свеобухватност и садржајност Васићевог опуса немогуће је сагледати и без социо-психолошког огледа „Карактер и менталитет једног поколења”, објављеног 1919. године, у Новом Саду. Полемичући са схватањима француског социо-психолога Ле Бона о балканским народима као примитивним и заосталим, јер „о народе ова се цивилизација само очешала; она их није изменила. Њихови су наследни карактери непроменљиви, јер су стабилизовани и управљани религијским веровањима и расним мржњама”, Васић разоткрива став да је реч о процесу „фузије индивидуалних и колективних интереса који „дају народима велику снагу. То може да се утврди чак код варвара, под утицајем силних колективних мржњи, али тада на један моменталан начин”.³¹ На балканским просторима то доводи до појаве „балканизације” и свакојаким варварствима једног балканског народа према другом, што је вековима могла, како пише Ле Бон, успешно да „држи једино гвоздена турска рука... која је одржавала мир за више векова само та-

29. Драгиша Васић: „Одабрана дела”, Београд, 1990, стр. 335.

30. Исто, стр. 336.

31. Драгиша Васић: „Карактер и менталитет једног поколења”. Одабрана дела, Београд, 1990, стр. 61.

ко што никад не испушташе колац и батину”.³² Васић износи и неке опште законитости, попут оних да одушевљење изазвано мобилизацијом не значи само патриотски елан, а да готовост народа да се жртвује против Турака у неослобођеним крајевима није била садржана у мржњи, страсти која пије у инстинктима наше расе и њеним традицијама, већ у нечему другом: „Један посебан разлог покретао је Србе. Они нису осећали личне неправде, да би их светили, нити су имали личних разрачунавања са Турцима с којима пре рата нису ни имали много додира. Први пут у животу, они су их можда видели иза својих граница, први пут у животу они су их упознали у борби. Доиста, може ли онда бити речи ма о каквим индивидуалним интересима о којим говори Ле Бон и треба ли се на томе још задржавати?”³³ Васић, подсећајући на Сремчев спис о Ибиш-аги, „написан са пуно симпатија”, пише: „Ми их нисмо мрзели. Било би веома потребно да се баш они о томе питају; они, из свих вароши Старе Србије, којима у одступању 1915. Срби, међу њима многи официри, повераваху своје породице, немогући их водити кроз Арбанију, остављајући их са пуним поуздањем да остају код пријатеља... А може ли се наћи она вера и она пажња код људи који се мрзе до истребљења и да ли је могуће оно поверење поред смртне мржње? И ми подсећамо на исто одступање 1915. све оне који беху очевици кад турске жене додаваху хлеб испод својих вратница нашим изгладнелим војницима. И ми мормао да се питамо: да ли се ово може чинити једном омрзнутом народу?”³⁴ Још су одавно страни дописници приметили урођену српску наивност и одсуство сваке мржње према суседима, јер се вазда водила борба за независност и национално ослобођење и уједињење. И у другом балканском рату, 1913. године, Срби су се бранили, док су Бугари чинили разна зверства по Србији, нарочито за време окупације Србије 1915–1918. године. Васић је о великодушности и витештву српског војника писао у приповетки „Пацко” (награђене на конкурс „Политика” 1914. године, када су у жирију били Јован Скерлић и Исидора Секулић) где он на бојишту наилази на мртваг бугарског поднаредника, сахрањује га, исписује му име на крстачи, а када се магла диже, Бугари га бесомучно убијају, сведочи о различитости карактера и менталитета два народа. За српски народ је историја увек значила: не мржњу једне расе против других; већ тежњу, идеал једне расе за слободом и да се она очува”.³⁵

32. Исто, стр. 7.

33. Исто, стр. 10.

34. Исто, стр. 14.

35. Исто, стр. 16.

Дакле, реч је о слободарству, херојству и витештву једног хришћанског народа који, како сматра Васић, није ратнички народ: „Истина је: да се њихово срце узбуђивало при помисли на стару јуначку прошлост њихових предака и на нове, евентуално националне подвиге; и тачно је: да је васпитање помагало да се оно узбуђење појачава и атавизам тако потхрањује. Васпитање их је подстицало да се привремено загрєвају за славне победе и надом за славне победе, да чезну за њима и да помишљају на рат. А то је наређивао национални идеал и несвршени национални посао. Пошто су једанпут изборили слободу, Срби нису ову сматрали као средство да борбу наставе ради борбе. Та слобода била је њихова потреба, они су је хтели да би могли слободно да раде”.³⁶

Када је реч о мржњи, нарочито Срба према другим нацијама са којима се ратовало у Првом светском рату, Васић истиче да је готово и није било, а да је народ био физички здрав: „Имали су здрав дух. Здрав дух, то значи смео, предузимљив, одважан дух; здрав дух, значи, у исти мах, један јасан и истрајан дух. Овај дух није био врло подложен религијским, космополитским и анархистичким утицајима. Он је представљао један еклактан пример чистог националистичког духа, ничим неизошачен, ничим непомућен. То је био дух који је, углавном, и са оправданих разлога, био задовољан самим собом; то значи довољно уравнотежен.” Што се тиче оцете да Срби „нису веома религиозан народ”,³⁷ Васић истиче схватање да Срби не поседују верски антагонизам, а да хероизам значи здравље и на изванредан начин и скромност, велику душевну снагу и издржљивост.

Дакле, какав је хероизам Срба, пита се Васић и сасвим прецизно одговара: „Ето такав је хероизам Срба: сав младићки, сав бујан, сав наиван; он подсећа на хероизам љубавнички, онај ватрени хероизам који не зна за границе. Он представља највишу тачку до које се несебичност људска могла да успе, највећу висину до које је људско пожртвовање могло да узлети... Тужан је хероизам Срба: пун бола, пун певиности. Он заиста личи на хероизам младости, чија оданост не зна за границе... њихов хероизам, то је хероизам хришћански. Један народ поступио је тачно као што је нешто пре две хиљаде година поступио један човек”.³⁸

Васић је писао и о критеријумима за оцену националног и душевног карактера Срба, дајући низ страшног примера из Грчке, када су полумртва српска војска, после албанске голготе, ревитализовала и смогла снаге да постигне успех на Солунском фронту и ослободи Србију

36. Исто, стр. 27.

37. Исто, стр. 29.

38. Исто, стр. 36-37.

1918. године. Поред ових, Васић је оставио и записе о демократији за коју се Срби тако жртвоваше у Првом светском рату, на страни савезника, обележивши тако карактер и дух једног непоколебљивог поколења.

Већ у јесен 1920. године Васић је, као резервни официр, позван на војну вежбу и упућен у јединицу која је стационирана у Албанији са задатком да угуши устанак. После годину дана, Васић објављује фелтон, чак у 22 наставка, у листу „Република”, под насловом „Два месеца у југословенском Сибиру”, да би наредне, 1922. године публиковао и књигу под истоименим насловом.

По овим записима, могуће је тврдити да је Васић био левичарски настројен, попут сличних записа, углавном српских социјалдемократа о Арбанији, (мисли се на период до 1914. године) на пример Д. Туцовића („Србија и Арбанија”, Београд, 1914), Душана Поповића, Трише Кацлеровића, Драгише Лапчевића и Косте Новаковића са његовим записом: „Четири месеца у средњој Албанији”,³⁹ као и после 1918. године, када се наставља прича са Албанијом и Арбанасима, углавном у „приликама” Мирослава Крлеже и осталих левичара.

У поменутом раду – брошури, Васић почетком 20-тих, сликовито описује своје путовање у Јужну Србију где је некада био у доба балканских ослободилачких ратова, поредећи ондашње и садашње стање. Из тих сликовитих и језгровитих опсервација, видимо разочараност једне „ратне генерације” чији су национални и патриотски идеали – били изневерени, како сматра Васић, неморалом и атрофијом иначе здравог србијанског државног, народног и националног организма брзоплето унетог у пову државну заједницу после 1. децембра 1918. године.

Тако Васић пише о Призрену из 1920. године, отворено истичући да у њему влада анархија, безвлашће и распуштеност официра и ситних чиновника: „А изјутра кад сам устао подсетих се на један закључак који сам у току ноћи донео поводом свега што сам синоћ видео, који ћу увек носити у души и који се односи на најстрашнију ствар на свету, на анархију. Тај мој закључак је у томе да би мене анархија убила, то јест да бих се ја у анархији убио”.⁴⁰

Васићеви описи предела којима је пролазио у Албанији: „Села кроз која смо пролазили су била пуста, јер су пре неки дан била попаљена од наших трупа, пошто су најпре срушене артиљеријом, а само се

39. „Аутобиографија Косте Новаковића”, Чачак, 1966.

40. Драгиша Васић: „Два месеца у југословенском Сибиру”, Одабрава дела, Београд, 1990, стр. 95.

понеке куће пушиле, по чему се видело да у њима још има живих душа”,⁴¹ сведоче о току ратних операција. Далеко су дубљи и упечатљивији описи србијанских војника, али и Арнаута, који су се на разне начине довијали да преживе и сачувају куће и породице, правeћи савезе са српском, односно тада већ војском Краљевине СХС.

Његови описи представника албанских племена, на пример Миридата, који долазе на преговоре и договоре са југословенским официром, прави су мали и оригинални етнопсихолошки огледи о једном народу, његовом националном карактеру и наслањају се и нимало не заостају за истраживањима једног Цвијића и других виђенијих етнолога тога времена. Истиче арбанашку лукавост, привидну смиреност, али и експлозивност и непредвидљивост, као и дипломатску способност да играју на „две столице” између спољнополитичких интереса Италије и Југославије у послератној нестабилној Албанији.

Исто тако, вредни пажње су и записи са положаја, где сусрећемо низ интересантних ликова, углавном „ратничко-мирнодопских”, људи којима је доста рата, уз низ примера партијашења и „високе политике” у овим албанским врлетима где људи нестају преко ноћи, противничке стране међусобно тргују, маневришу и тактизирају, а на мети је, као и свуда, обичан народ који страда и међусобно се завађа. Зато Васић на једном месту и записује: „И испружен на свом пољском кревету под шатором размишљам о тој несретној Арбанији, која је увек била и која ће још задуго остати наша гробница и наша срамота, та Арбанија, у којој сам три пута гледао страшна умирања и чија племена завађамо да би савладали наш хладни Сибир, који значи обетовану земљу за корумпирани чиновнике, што се отуд враћају пребогати и у коме сваког пролећа гину наши дивни војници и официри, наши млади мученици, несвесни заштитници пљачкаша, обманути браниоци злочинаца.”⁴²

Васићеви историјски списи не би били потпуни ако се из њих не би сазнавало и о његовим погледима и приступимо политичкој историји Србије у 19. веку, као и првој деценији 20. века. Из краћег написа: „Девесто трећа, Мајски преврат, Прилози за историју Србије, од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907”, објављеног у Београду 1925. године, уочава се његова социолошко-политиколошка али и социопсихолошка анализа свих узрока који су довели до преврата 29. маја 1903. године, када је са престола збачен Александар Обреновић а доведена династија Карађорђевић. Васић за владавину Александра пише да је то била „крвава

41. Исто, стр. 102.

42. Исто.

владавина”, описујући збивања од 23. марта 1903. године једноставно, јасно и прецизно: „Те ноћи сахрањени су мртви. Исте ноћи ухапшено је 119 великошколаца, гимназиста, радника и ђака основних школа. Те ноћи Београд је био сав против мрске владавине, сав у прећутној завери противу краљевског пара и против режима.”⁴³

Зато, пише Васић, била је то једна „мучна владавина понижења, нестална, неурастеничарска и брутална, која је у неумереном, несмотреном и пакосном заштићивању личног интереса, грубо занемарила и на страну бацила велике интересе заједнице у повољним условима за развијање народне енергије, па је ради обезбеђења оног првог безобзирно примењивала сурова средства притиска, која су морала да погоде личну слободу и друга грађанска права. У том смислу владавине ова је била још како сурова.”⁴⁴

И сам, на неки начин, као малолетни ученик, учествујући у мајским догађајима 1903. године, Васић је поједине детаље припреме и извођења преврата описао до танчина, посебно оне слике разуларених официра који су после ноћног крвавог пира ишли улицама Београда, разуларени и раздражени, можда и сами несвесни онога што се догодило. Иако то није изричито написао, кроз пар сличица, поетско-психолошких записа о ономе што је видео, Васић је одсликао превратничко јутро у Београду, чини нам се, не слажући се са крвавим поступком завереника, јер завршна реченица гласи: „И нас тројица хитамо оној раздраганој гомили и, промукли више него Трифунац, кркламо колико грло може да издржи: Живела Слобода! Живела Република! Живела Слобода!”⁴⁵

Када је реч о историјским чланицама Драгине Васића, анализираћемо још неколико текстова који најбоље сведоче о његовој интелектуалној ширини и интересовањима. Тако је Васић објашњавао димензију економског и моралног момента у Првом српском устанку. Тако, наводи један царски ферман о оправданости устанка Срба против дахија и ослобађања чак од деветогодишњег данка, али ови економски моменти нису могли да помуте њихову једном од фактора одлучност да збаце турску власт. Зато, о моралном, Косовском завету, као покретачу устанка, Васић вели и следеће: „Косовски аманет као хришћански циљ, стојао је, дакле, пре свега; то Косово потчинио се сили духовних интереса и све силе имале су да послуже његовом хришћанском циљу.

43. Наз. дело, Одабрана дела, Београд, 1990, стр. 171.

44. Исто, стр. 171.

45. Исто, стр. 209.

Та велика динамика косовске идеје као моралне и била је гаранција оне снаге коју су показали и оних успеха које су постигли наши преци.”⁴⁶

Интересантни су и Васићеве записи о Уједињеној омладини српској, изразитом либералном покрету у нашој средини, који је тежио националном ослобођењу и уједињењу („Кнез Михајлова омладина”),⁴⁷ уз неубичајено истицање мноштва детаља, на пример, предочавањем низа околности које су довеле до забране од стране министра, па потом и одржавања Јовановићевог предавања „Србенда и Готован”. Исто тако, Васић је оставио и неколико забележака о путошћима грофа В. Н. Ламсдорфа почетком века по Србији, као и низ услутних забележака о рату, утисцима из родног, горњомилановачког краја, посети манастира Враћевшници и цркви на Савинцу, али и о Јовану Ристићу и низу других политичких и историјских личности, углавном својих савременика.

У овим прилозима осећа се Васићева приповедачка али и веома изражена историјска црта, поетички напор да се догађаја из новије политичке историје прикажу сликовито и документаристички, али уз поетичку црту која запису даје толико потребну тежину.

Занимљиво је проговорити и о Васићевом дугогодишњем дружењу са Слободаном Јовановићем, које ће кулминирати у годинама уочи Другог светског рата.

Још у предговору Васићеве књиге „Утуљена кандила”, Јовановић вели и то да је Васић после демобилизације објавио једну врло интересантну и речиту књигу „Карактер и менталитет једног поколења”, желећи да „помири свој стари ђачки национализам са овим ширим човечанским идеализмом који се у њему стао јављати под утицајем ратног искуства. Наш српски национализам, како га г. Васић схвата, нема у себи ничега освајачког ни империјалистичког...”⁴⁸ После те књиге „настаје политичко делање г. Васића у дневним листовима, прво у „Прогресу” па онда у „Републици”. Уверен да је наш народ добар а наша влада рђава, г. Васић је морао бити један револуционар који тражи потпуну промену политичког система... Идеалисти као г. Васић, који обожавају човечанство и који су заљубљени у свој народ, морају све друштвене недуге објашњавати рђавим установама. Потпуна промена установа постаје на тај начин неопходно потребна”.⁴⁹

46. Драгиша Васић: „Два месеца у југословенском Сибиру, Утисци из Русије, путописи, есеји, критике, чланци”, Београд, 1995, стр. 374–375.

47. Исто, стр. 381–383.

48. Исто, стр. 128.

49. Исто, стр. 129.

Иако и даље опстаје у ставу, заправо у равни Јована Скерлића и његовог књижевног правца, да је развио и „просто продужио реалистичку приповетку”, ипак, по мишљењу Слобода Јовановића, Васић је „унео пре свега једну слободнију композицију и један нервознији начин писања”, укратко речено – „у овој првој фази свога приповедачког дара, г. Васић се приказује као један реалист који ради на основу утисака добивених споља; али код кога су ти утисци сувише јаки и болни; који нема довољно владе над собом да те утиске „обради у лепоти”, него их баца на хартију са једном сировом непосредношћу. Уз то још долази његова узнемирана савест, његова сумња о утврђеним моралним вредностима, његова чежња за ширим човечанским идеалима. Тај пренадражени импресионизам и тај душевни немир чине главну одлуку г. Васића – и његов значај ће бити вероватно у томе да је у нашу реалистичку приповетку унео ратну нервозност свога нараштаја”.⁵⁰

Трагајући за могућим мозаицима политичке личности Драгише Васића, још једном подсећамо да је његов повратак у Београд значио „прикључење напредном демократском либералном покрету. Драгиша Васић се као припадник Републиканске странке много ангажовао у уређивању независног дневног листа ‚Прогрес’ (1920, 1922)... Васић је у ‚Прогресу’ објавио велики број политичких текстова, најчешће уводника који су због опозиционог радикализма, левичарског типа, били на удару цензуре, што се често завршавало забранама гласила”.⁵¹ Исто тако, историчар књижевности Гојко Тешић наглашава да се укидањем „Програса”, политичка група окупљена око овог листа прикључује Републиканској странци Јаше Продановића...”⁵² Али, сматра Тешић и ово: „Двадесетих година, дакле, Драгиша Васић је напредно, левичарско оријентисани интелектуалац и стваралац, близак сарадник Мирослава Крлеже (у „Књижевној републици” објавио је неколико одломака из књиге „Мајски преврат”).⁵³

Сазнања Гојка Тешића о Драгиши Васићу означавамо као кључна за разумевање политичког профила овог књижевника и јавног националног радника, мада су у предговору „Одабраним делима” из 1990. године, под насловом „Драгиша Васић по други пут међу Србима”, записани и ови редови: „Према комунистичким историчарима, међу које спада и Дедијер, Драгиша Васић је одржавао везу са совјетском обаве-

50. Исто, стр. 139.

51. Гојко Тешић: „Драгиша Васић, трагична биографија мајстора модерне прозе” у Драгиша Васић: „Два месеца...” стр. 439.

52. Исто, стр. 440.

53. Исто, стр. 441.

штајном службом и совјетским посланством у Београду, као што су неки други завереници „контактирали” са Енглезима, којима је посебно било стало да се сруши „профашистичка” усмереност југословенске званичне политике. До данас није обелодањен ниједан докуменат који би упућивао на овакве везе Драгише Васића са СССР-ом. Чињеница је једино да је био противник тадашње званичне политике и да је био за рушење кнеза Павла и његове владе као и то да је био међу „завереницима”.⁵⁴

Многи аутори Васићево приступање Српском културном клубу означавају као његов прелазак на националну идеологију.

Ми не мислимо тако, јер је Васићев национализам, заправо, национализам предратне предкумановске Србије, занос и замах читаве једне генерације предратних српских грађанских интелектуалаца.

Српски културни клуб је основан фебруара 1937. године у Београду са задатком да прикупи српски народ у Краљевини Југославији на темељу пароле „Јако Српство – јака Југославија”, која је и стајала у заглављу листа „Српска реч” (Београд, 1939–1940) чији је уредник био Драгиша Васић.

У уводнику првог броја листа од 16. новембра 1939. године каже се и то да српске странке „па ма колико их било, морају имати исти национални програм. У предратној Србији, за владе краља Петра све су странке у питањима спољашње политике изражавале тежње српског национализма и то је поред све страначке поцепаности чинило нашу снагу у часовима криза. То је што се од српских странака мора тражити у данашњим приликама, али има нешто што се мора тражити и од обичних грађана били они у странкама или не били. Странке су јаке само онда кад имају за собом политички разбуђен народ.”

Исто тако, у уводнику се разлаже и теза „Срби на окуп” чија је суштина у следећем: „И ми мислимо да је окупљање Срба потребно, али ћемо одмах додати да само окупљање не би било довољно, ако се у Срба не би у исти мах пробудио онај исти дух који је чинио њихову снагу и величину у прошлости, она иста вера у националне идеале и она иста мушка решност да тим идеалима подреде све друго. Што је нама данас потребно, то је један морални препород”.⁵⁵

На Првој оснивачкој скупштини, 4. фебруара 1937. године, пошто је Васић у име привременог одбора прочитао извештај, изабран је Управни и Надзорни одбор. Слободан Јовановић је изабран за председ-

54. Нав. дело, стр. 4 (предговор).

55. Видети: Миодраг Јовичић: „Јако Српство – јака Југославија”. Београд, 1993.

ника, а за потпредседника, поред др Николе Стојановића, Драгиша Васић. Он је исте године одржао и предавање „Идеја отаџбине и друштвене правде” (28.2.1937.), а своје програмске погледе објавио је не само у тексту „Наша реч” (бр. 1. 16. новембар 1939.) већ и у последњем броју од 27. марта 1941. године, у коме се огледа његов патриотизам, истина без увида у стварну суштину 27-мартовских догађаја када су држава и српски народ гурнути у понор националне трагедије.⁵⁶

Даља политичка судбина Драгише Васића је веома неизвесна, тајновита и на моменте контраверзна. Историјска факта веле да се после капитулације 1941. године Васић „уцућује у унутрашњост Србије, скрива се код родбине у Горњој Трепчи, али по њега прво долазе партизани са Средојем Урошевићем. Одбија да оде са њима због њиховог силеџијског понашања према њему. Нешто касније, са пријатељем Младеном Жујовићем, одлази на Равну гору у штаб Драже Михаиловића поставши његов главни саветник и идеолог. У Дражином штабу покреће и уређује повремену Билтен интелектуалаца на Равној гори...”⁵⁷

Бележи се и то да је покренуо лист „Слобода или смрт”, а касније и „Равну гору”, а као заменик, односно помоћник Драже Михаиловића, учествовао је и у преговорима са партизанима 1941. године. И касније се бележи стална политичка активност Драгише Васића, али и неслагање са Мољевићем, па на моменте и са самим Михаиловићем, како због његове бурне природе, тако и сучељавања са грађанским политичарима који су крајем 1943. године, пожурили на Равну гору и убрзо одржали Светосавски конгрес у селу Ба почетком 1944. године.

Најновија историографска истраживања о равногорском покрету, на пример из пера др Косте Николића, осветљавају и низ нових моментата, у првом реду посвећених четничком покрету како га, сходно свом научном уверењу дефинише: „Равногорски покрет био је антифашистички покрет српског народа монархистичке провенијенције”.⁵⁸ Иако личност и дело Драгише Васића не сагледавамо искључиво кроз призму равногорског покрета, јер реч је и о књижевнику, академику, публицисти, јавној политичкој личности, ипак осветлићемо и ову страну његове личности кроз један омањи оглед поводом монографије др Ко-

56. Видети: Небојша А. Поповић: „СКК (1937–1941)”, „Историја 20 века”, бр. 1–2, 1989; др Љубодраг Димић: „СКК између политике и културе (прилог историји)”, „Књижевност”, бр. 9–10, Београд, 1993. Упореди: др Драган Суботић: „Слободан Јовановић у егзилу 1941–1958”, Београд, 2000, стр. 18–34.

57. Као под бр. 51, стр. 444.

58. Др Коста Николић: „Историја равногорског покрета 1941–1945”, књ. 3, Београд, 1999, стр. 405.

сте Николића на тему: „Историја равногорског покрета”, 1–3 (Београд, 1999.)⁵⁹

По овом аутору, прве контакте је Васић имао са партизанима, у име равногорског покрета, барем по историјским записима и документима, већ 14. и 15. августа 1941. године. „Као овлашћени представник НОП-а, на Равну гору долази Милош Минић, у пратњи Драгојла Дудића, политкома Колубарске чете Ваљевског одреда. Разговарали су са Михаиловићем, Драгишом Васићем и потпуковником Д. Павловићем. Михаиловић о томе прича: „На том састанку су ми рекли да ће напасти Немце на сваком кораку, а ја сам им саветовао да буду умерени до главне акције, док се не изврши и организација народа. Ја сам се плашио непријатељских репресалија”.⁶⁰ Васић је присуствовао и на првом састанку Михаиловића и Броза одржаном 19. септембра 1941. године у Стругацику. Занимљиво сведочанство о Васићевом понашању на овом сусрету оставио је Војислав Рафаиловић, члан партизанске делегације: „Пошто је представљање и руковање завршено, сви смо поседали за исти дугачки сто. Дража је сео у предње чело, са леве стране сео је друг Тито, а са десне стране остао је да седи Драгиша Васић. Обраћао се другу Титу: ‚Тито, Тито, Ви сте Рус?’ Када му је друг Тито одречно одговорио, он је рекао: ‚Ви сте Хрват, а иначе секретар Комунистичке партије Југославије, по занимању металски радник, били сте дуже времена у Русији’. Питање је како је Васић знао идентитет генералног секретара ЦК КПЈ када су то у то време знали само чланови Политбироа као и људи из ИК Коминтерне. Једном приликом после рата, Ј. Броз је Добрици Ђосићу рекао да му је најнепријатнији разговор у животу био управо овај са Васићем”.⁶¹

На Равној гори, пише К. Николић, Васић је имао више задужења. Одмах по доласку „започео је организовање политичког крила Покрета. У августу 1941. године, заједно са Жујовићем, покренуо је идеју о организовању Централног националног комитета, па се од тада може говорити о постојању Равногорског покрета. ЦНК је основан крајем августа, као саветодавно тело. Скоро две године радио је само његов Извршни одбор, који су сачињавали Васић, Жујовић и Ст. Мољевић, човек који ће касније истиснути Васића из хијерархије Покрета и са места најважнијег Михаиловићевог саветника. Извршни одбор је упра-

59. Из ове третомне монографије др Коста Николић је из трећег тома објавио есеј о Драгиши Васићу у „Зборнику Народног музеја у Чачку”, (бр. 28, Чачак, 1999). Овај наш рад је на исти начин „допуна” постојећег есеја.

60. Коста Николић: „Историја равногорског покрета...”, кн. 1, стр. 105.

61. Исто. кн. 3, стр. 269.

вљао политичко-пропагандним пословима. Најважнији члан је био, до половине 1943. године, управо Васић, у пропаганди често називан Чича број 2. Васић је уједно био старешина групе Тројице (чланови су још били Д. Павловић, и Ј. Дангић) који би наследио Михаиловића у случају његове смрти”.⁶²

Васић је средином 1942. године покренуо и идеју о институционалном организовању омладине у Равногорском покрету. Већ с пролећа 1943. године, после пораза четника на Нерстви и Јабланици, долази до размимоилажења између Васића и генерала Михаиловића, а „Васић је посебно био нетрпељив према Мољсвићу, који је постепено преузимао улогу главног Михаиловићевог саветника... Према сведочењу самог Васића, сукоб са Мољевићем био је узрокован принципима спољно-политичке оријентације – за Русију и Енглеску... Изгледа да је пуковник Бејли одлучујуће допринео разлазу Васића и Михаиловића. Намера је била да се Васић уклони из Врховне команде и руковођење политичким пословима препусти Мољевићу.”⁶³

Како пише др Коста Николић, Васић је Равногорски покрет замишљао као покрет утемељен на националним карактеристикама и националној идеологији, без икакве политизације док траје рат. Због тога он није активно учествовао у раду Светосавског конгреса, јер није желео да сарађује са предратним политичарима.⁶⁴ Ипак, поднео је запажен реферат „Русија и светосавље” говорећи о потреби наслањања на Русију.

Исто тако, сматра др Николић, „припремни одбор Конгреса радио је 26. јануара. У његовом раду учествовали су Ж. Топаловић и Бранислав Ивковић као представници странака, а Д. Васић, Ст. Мољевић и Ђ. Ђуровић испред Равногорског покрета... Главни спор који је запретио и самом одржању конгреса, настао је око тога каква треба да буде нова политичка организација која ће се створити на конгресу. Мољевић је изричито био против стварања нове заједнице: Равногорски покрет постоји, има своју организацију у Централном националном комитету. Као такав треба да обједини све политичке снаге народа, па представници странака на конгресу могу да уђу у Покрет; сам конгрес треба да буде редовни Равногорски конгрес. Топаловић се жестоко успротивио овим предлозима: зашто Равногорски покрет, ако је заиста једна солидна организација, није од свог постанка сазивао никакав конгрес, већ хоће да му овај у ствари буде оснивачки? Политичке странке никада ни-

62. Исто, стр. 333.

63. Исто, стр. 334.

64. Исто, стр. 339.

су хтеле да се уписују у Равногорски покрет и то неће учинити ни овом приликом. Конгрес ће бити састављен из делегата политичких странака и делегата Равногорског покрета. Делегати странака биће на конгресу у већини. То што се зове Равногорски покрет, у суштини је једна идеја, а не политичка организација. То је идеја непотчињавања капитулацији пред нападачем, идеја отпора непријатељу, оличена у личности генерала Михаиловића и војске под његовом командом; за том идејом стоји широк део народа и претворен је у покрет народа”.⁶⁵ У Председништво конгреса су изабрани грађански политичари на челу са Живком Топаловићем, а конгрес је 28. јануара 1944. године у селу Ба отворио Драгиша Васић: „Он је опширно говорио о демократији, о славној српској историји, о геополитичком положају Србије, њеним заслугама и знаменитим људима из њене прошлости. Осудио је партизане и комунисте што хоће силом да освоје власт и наметну своју вољу народу. Поред тога, он саопштава и ово: „Ми желимо јасно и гласно да кажемо да хоћемо Југославију са пошгеним Хрватима и Словенцима, али ми хоћемо да у заједници са њима останемо Срби, горди својим именом. О томе шта ће бити са онима који су допринели нашем слому, мора да се пита српски народ. Он ће одговорити тражи ли њихову осуду или ће им опростити. Нико од нас овде нема права да им опрашта у његово име. Тај опроштај могу дати само они чији се најмилији налазе под црном замиљом”.⁶⁶

Нацрт резолуције урадили су Живко Топаловић и Драгиша Васић, а формирана је Југословенска демократска народна заједница.

Већ спомињани др Николић наводи и још неке важне детаље из Васићевог политичког рада: „Иако је при крају рата често био љут на Михаиловића, Васић је одлучујуће допринео да се 21. октобра на конференцији команданата ЈВУО у Ивањици, донесе одлука о преласку у Босну, по Михаиловићевом наређењу, а не у Црну Гору, како је то желео Д. Рачић. Упозоравао је да у црногорским кршевима неће одјекнути сирене енглеских и америчких ратних бродова, а да ће Американци и Енглези у Црну Гору доћи тек после рата као туристи”.⁶⁷

Исто тако, Васић је присуствовао седници Националног комитета одржаној 12. марта 1945. године у селу Кожуку, и подржао је „Ђуришићеву намеру да се повлачење настави ка Словенији где би се извршила концентрација свих националних снага и та територија бранила као национална и антикомунистичка оаза у Југославији... Васић наставља са

65. Исто, књ. 2, стр. 428.

66. Исто, стр. 429.

67. Исто, књ. 3, стр. 340.

Буришићем и, највероватније, бива убијен од усташа у логору Стара Градишка, заједно са великом групом црногорских четника, националиста и официра из врховне команде ЈВУО који су напустили Михаиловића. Међу њима треба да је био и Драгиша Васић, неки кажу жив спаљен. Поједина сведочанства указују да је једна група заробљених, можда и Васић међу њима, пребачена бродовима у Јасеновац и тамо ликвидирана...⁶⁸

Иако овом приликом не дајемо целовиту оцену научних налаза др Косте Николића, посебно о књизи „Историја равногорског покрета” (Београд, 1999) ипак смо се послужили исечцима о Драгиши Васићу и тако на неки начин покушали да осветлимо његову личност, раздвојеност између политике и поезике, о чему др Николић пише и ове редове: „Живот Драгише Васића био је пун противуречности, карактеристичних за време историјских дисконтинуитета. Републиканац по уверењу, дао је живот за монархију. Занесен идејама социјализма Димитрија Туцовића и Душана Поповића, био је припадник националне омладине пре Првог светског рата. Интелектуалац који је писао о југословенском Сибиру, црвеним маглама и присуствовао прослави Октобарске револуције, постао је жестоки антикомуниста. У његовој природи није било места за пијанце. Имао је изузетно лоше мишљење о политичарима, али је морао да их доведе на Равну гору. С. Мољевић, саборац из Српског културног клуба, био је Васићев штићеник који се претворио у његову злу коб. Са деснице су га (оптуживали као бившег левичара, а са левицом је заувек раскрстио. Са Михаиловићем се често разилазио. Одобравао је Дангићеву сарадњу са Недићем, био је љут због поверења које је генерал указивао Мољевићу. Ако се његово мишљење не би прихватило, сматрао је то личном увредом. Избио је у врх Равногорског покрета када је то било најтеже, а касније придошлице сматрао је улезима. Једини човек коме је до краја остао привржен и у кога је имао пуно поверење био је Слободан Јовановић”.⁶⁹

Историчар др Коста Николић завршава овај есеј и једном општом оценом о Драгиши Васићу у смислу да је био тип „борбеног интелектуалца спремног на личну жртву и због тога пречесто искључив и жустар на језику. Живео је у времену пуном промена и непредвидивих догађаја. На крају живота остале су му нетакнуте само две вере, обе дубоко личне: вера у Српство и Вера у Бога”.

68. Исто, стр. 344.

69. Исто, стр. 344.

Слична су и наша размишљања, иако ограничена на тематику политике и поетике, и она сублимирају судбину читавих генерација србијанске интелигенције у 20. веку, нарочито оне која у полету, уочи и за време Првог светског рата, бива „сасечена” у новонасталој држави – Краљевини СХС, касније и „утуљена” у Краљевини Југославији, а потом и „дотучена” у Другом светском рату и сатрвена у годинама револуционарног терора большевика (октобар 1944) и угушена у протеклих пет деценија (а можда и даље?) овог крвавога века.

Драгиша Васић је њен најтрагичнији изданак, трагичан да трагичнији не може да буде, и као да оличава трагичну судбину једне велике предратне србијанске генерације, жртвоване зарад виших интереса нације и државе.

Огледа се то и у неким сведочењима о трагичном крају Драгише Васића.

Трагична је судбина Драгише Васића, бар по примарним и посредним историјским изворима, који и данас заокупљају нашу јавност. Тако Гојко Тешић вели да је Васић био руски човек у Државној команди (на основу Крлежених записа и изјава), као и то да је био у вези са Мустафом Голубовићем и НКВД-ом, док се у новије време „износе сасвим нови детаљи о трагичном крају Драгише Васића. Из писања Душана Бурсаћа произлази да су Васића убили припадници ОЗН-е у Бањалуци а по налогу из Сарајева. Чак се могу чути и приче о Васићевом тобожњем бекству у Совјетски Савез, где је умро 1956. године.”⁷⁰

Тешић је пренео и један допис НИН-а, из лета 1989. године, када је извесни Душан Бурсаћ из Личке Калдрме оповргао наведене верзије (а потом и заћутао) наводећи своју (вероватно удбашку) верзију Васићевог краја: „Наиме, када су се Ђуришићеви четници у пролеће 1944. године кретали од Бањалуке према Босанској Градишци, а чији је прелаз преко територије тзв. НДХ био уговорен са усташким властима, мучки су сачекани у Лијевча пољу и масакрирани од стране усташа (било је уговорено да преко територије тзв. НДХ могу прећи само без оружја). У тој четничкој групацији био је књижевник Драгиша Васић и неким чудом се спасао. Преостали део четника био је депортован у логор Јасеновац и тамо ликвидиран. Драгишу Васића и још неке четнике из Ђуришићевих снага касније су похватили органи ОЗНЕ и довели у Бањалуку. Ту их је примио официр ОЗНЕ Г. Небојша (жив је). Драгиша Васић му се представио као комуниста и руски обавештајац. Овај официр ОЗНЕ је Васића отпремио у Сарајево вишим органима и ови

⁷⁰ Исто, као под бр. 51. стр. 444-445.

су након извесног времена, Драгишу Васића вратили у Бањалуку са налогом да га стрељају. Тако је по тврђењу официра ОЗНЕ Г. Н. Васић стрељан и покопан у Бањалуци – на Петричевцу са још двојицом четника. Ова тврдња о смрти Драгише Васића је тачна, јер је тај „нестрпљиви поручник Озне” био Г. Н., али је по свему судећи књижевник Д. Васић ликвидан по налогу из Сарајева. Ко је у Сарајеву саслушавао Драгишу Васића и ко је одлучио да се ликвидира – то би вредело сазнати”.⁷¹

Ова политичка биографија, како пише Гојко Тешић, „била је аргумент књижевним последицама да га истисну из контекста модерне српске књижевности. Чињено је то под притиском идеолошке цензуре а њу су, на жалост српске културе, обављали књижевни посленици (Зоговић, М. Ристић, М. Богдановић, В. Глигорић, М. Ђилас). Драгиша Васић је књижевном наслеђу српске културе оставио значајно, усуђујем се рећи: за контекст међуратне књижевности-незаобилазно, изузетно дело”.⁷²

Овај рад јесте скроман допринос да се још једном промисли о Драгиши Васићу, не само као књижевнику већ и политичару, који је имао утицаја на новија политичка збивања на овом простору.

FROM OUR HERITAGE: DRAGIŠA VASIĆ-FROM POETRY TO POLITICS

The author writes about Dragiša Vasić (1885-1945), a well-known Serbian journalist, writer, academician and politician. Analyzing his literary works, the author specially focuses on his novels, 'The Extinguished Icon Lamp', 'Red Mists', a number of his writings, such as 'Two Months in Yugoslav Siberia', 'Impressions from Russia', etc. This until recently forgotten, and even 'forbidden' writer, who engaged in the Ravnogorski movement during the Second World War, disappeared under the obscure circumstances on the then Independent State of Croatia in the spring of 1945. The paper pays a tribute to Dragiša Vasić, his poetry and politics.

Dr Dragan Subotić

71. Исто, стр. 445.

72. Исто, стр. 444.

EXTRAIT DE NOTRE PATRIMOINE: DRAGIŠA VASIĆ – DE LA POÉSIE
À LA POLITIQUE

L'auteur traite la vie et l'oeuvre de Dragiša Vasić (1885–1945), journaliste, écrivain, académicien et homme politique bien connu. En présentant ses oeuvres littéraires, l'auteur signale surtout ses romans „Lumignon (mis) en veilleuse“, „Brouillards rouges“ ainsi que d'autres écrits, tels que „Deux mois dans la Sibérie yougoslave“, „Impressions“ etc. Cet homme de lettres, oublié jusqu'à tout récemment et même „proscrit“, prit part, pendant la Seconde guerre mondiale, au Mouvement de Ravna gora pour disparaître au printemps 1945, dans des circonstances toujours mystérieuses, sur le territoire qui, à l'époque, appartenait encore à l'État croate indépendant. Cet ouvrage est consacré à la mémoire de Dragiša Vasić. Les mots-clés résumant sa vie et son oeuvre: la poésie et la politique.

Dr Dragan Subotić